

İSLÂM MEDENİYETİNİN KURUCU NESLİ

SAHÂBE-III

–Sahâbe ve Dirâyet İlimleri–

Tebliğ ve Müzâkereler

Tartışmalı İlmî Toplantı
30 Eylül - 01 Ekim 2017

Sakarya Üniversitesi
Kültür ve Kongre Merkezi

İstanbul 2018

TEFTÂZÂNÎ'YE GÖRE "BÜYÜK SAHÂBÎLER"E DAYANAN AHAD HABERLERİN BİLGİ DEĞERİ

Ziya ERDİNÇ* - Habib KARTALOĞLU**

Giriş

Kelâm âlimleri, teşekkül döneminden itibaren, ulûhiyyet ve sem'iyât gibi ana konulara geçmeden önce meselelerin sağlıklı bir zeminde tartışılabilmesi için ilmin temel ilkelerini oluşturacak şekilde bilgi anlayışlarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu çerçevede kendisiyle bilgi elde edilebilecek araçların neler olduğu hususunda gerek sofistler gerek diğer din müntesiplerine karşı sağlam temellere dayanan bir teori geliştirme çabası içinde olmuşlardır.

Kendisiyle bilgi elde edilebilecek araçları beş sağlam duyu, akıl ve doğru haber şeklinde üç kısma ayıran kelâmcılar; doğru haberi de haber-i resûl ve mütevâtir haber olmak üzere iki kısımda ele almışlardır. Haber-i vâhid ve müçtehidin taklîdi gibi hususları ise ancak zan sağlayabileceklerini söyleyerek, bilgi kaynaklarının dışında kabul etmişlerdir. Kelâmcıların bu yaklaşımı her ne kadar hadisleri önemsiz görmeye yol açtığı iddiasıyla bir kısım Ehl-i hadîs tarafından eleştirilse de mütekellimûnun asıl amacı, erken dönemden itibaren farklı din ve düşüncelere karşı sağlam delillerden hareketle İslâmî esasları savunmak, farklı şekilde anlaşılmaya müsait naslardan ve birbirini nakzeden rivâyetlerden hareketle grupların birbirlerini tekfir etmelerini engellemektir.

Haber-i vâhidin zan ifade ettiğini ve itikâdî konularda delil olmayacağını söylemelerine rağmen kelâm ekolleri, birçok kelâmî meselede kendi anlayışlarına uygun âhâd hadisleri kullanmış, aykırı olanları ya te'vil etmiş ya da âhâd olduğunu söyleyerek reddetmişlerdir. Bunun yanı sıra, genel kâideyi

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zerdinc@sakarya.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hkartaloglu@sakarya.edu.tr

tahsis ederek bazı güçlü karinelerle haber-i vâhidin kuvvetlenip bilgi ifade edebileceğini savunmuşlardır. Haber-i vâhidi kuvvetlendiren karinelerin neler olabileceği ile ilgili olarak muhtelif hususlar zikredilmiştir.

Bu bağlamda tebliğimizde öncelikle Teftâzânî'nin bilgi ve haber anlayışı doğrultusunda haber-i vâhidin bilgi değeri, itikâdî konularda delil olma(ma)sının keyfiyeti ve haber-i vâhidin bazı ilâve unsurlarla nasıl kuvvetlendiğine dair görüşleri incelenecektir. Ardından haber-i vâhid ve sahâbe ile ilgili görüşleri çerçevesinde, râvînin "büyük sahâbe"den olmasını, haber-i vâhidin epistemolojik değerini yani ifade ettiği zannı kuvvetlendiren unsurlardan biri kabul ettiğini teorik düzlemde ortaya koymak için Teftâzânî'nin sahâbe anlayışı ele alınacaktır. Son olarak teorik olarak açıklanan bu hususun pratikte yansımaları göstermek amacıyla müellifin, bazı kelâmî tartışmalar bağlamında "büyük sahâbe"den geldiğini söylediği rivâyetlere nasıl ayrı bir önem atfettiği üzerinde durulacaktır.

1. Haber-i Vâhidin Bilgi Değeri

Farklı tanımları olmakla birlikte genelde kelâmcılar tarafından "Bir, iki veya daha fazla kişi tarafından rivâyet edilip şöhret ve tevâtür derecesine ulaşmamış haber"¹ şeklinde tarif edilen haber-i vâhidin epistemolojik değeri ile ilgili tartışmaların en erken hicri II. yüzyılın başlarına dayandığı bilinmektedir.² Başta kelâm ve usûl ilimlerinde cereyan eden haber-i vâhid tartışmaları hicri IV. yüzyılın başlarından itibaren hadis ilimlerinde de etkisini göstermeye başlamıştır.³

Haber-i vâhidin itikâdî konularda delil olması meselesi kelâmcılarla hadisçiler arasındaki en önemli tartışma konularından biridir.⁴ Âhâd haberin bilgi (*yakîn*) ifade etmediği ve itikâdî konularda delil oluşturmadığı neredeyse kelâm geleneğinde ittifakla kabul edilen bir husus haline gelmiştir.⁵

¹ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985, 101; Ubeydullah b. Mes'ud el-Hanefî Sadruşşerîa es-Sâmî, "et-Tavzîh ale't-Tenkîh", içinde *Şerhü't-Telvih ale't-Tavzîh*, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1957, II, 4.

² Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, c. XIV Ankara: TDV Yayınları, 1996, 352; Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *DİA*, c. XIV Ankara: TDV Yayınları, 1996, 350.

³ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber: Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Van: Bilge Adamlar, 2008, 62.

⁴ Talat Koçyiğit, *Kelâmcılarla Hadisçiler Arasındaki Mücadele*, Ankara: TDV Yayınları, 1984, 244-51.

⁵ Salih Sabri Yavuz, "Fahredden er-Râzî'ye Göre Epistemolojik ve İtikâdî Açından Ahad Haber ve Kritiği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, cilt: XVII, sayı: 3, 2004. Haber-i vâhidlerin bilgi değeri, bilgi veya zan ifade ettiğini savunanların görüşlerini dayandırdıkları delil-

Kelâmcılar, haber konusunu tarihi haberleri de içerek şekilde daha geniş bir çerçeveye ele almışlardır. Nitekim klasik kelâm eserlerinin haberle ilgili bölümleri incelendiğinde itikâdî konularda haber-i vâhidin delil olup olamayacağı tartışmasından ziyade diğer peygamberlerle ilgili zikredilen haberlerin bilgi niteliğinin tartışıldığı görülür.⁶

Hadisçilerin büyük çoğunluğunun, haber-i vâhidin güvenilir bir yolla aktarılması halinde bilgi ifade edeceği ve hem itikat hem de amelde delil olup kendisiyle amel edilmesinin gerektiği görüşünde olduğu söylenebilir.⁷ Ancak bununla birlikte bazı araştırmacılar da hadisçiler dahil İslâm âlimlerinin çoğunluğunun haber-i vâhidin zan ifade ettiği görüşünde olduğunu iddia etmektedir.⁸ Haber-i vâhidin bilgi ifade edebileceğini söyleyen âlimlerin bu ilmi nazarî ile kayıtlandırmaları⁹ araştırmacıların farklı sonuçlara ulaşmasında etkili bir faktör olarak görünmektedir. Haber-i vâhidin nazarî bilgi ifade ettiğini söyleyen hadisçilerin bununla kesin olmayan bir bilgiyi kastettikleri söylenmekle birlikte¹⁰ kelâmî epistemolojide nazarî bilgi de mütevâtir haberin sağladığı zarûfî bilgideki kesinlik gibi bir tür kesinliğe sahiptir.

Hadisçilerin haber-i vâhid konusunu ele almaları daha çok sünnetin değeri, ehemmiyeti ve dindeki otoritesi bağlamında olmaktadır.¹¹ Bu bağlamdan hareket edildiğinde haber-i vâhidin zan ifade ettiğini söyleyen kelâmcıların, büyük bir kısmını haber-i vâhidlerin oluşturduğu sünnetin dindeki konumunu neredeyse inkâr ettikleri sonucuna vardırıldığı görülmektedir.¹² Halbuki kelâmcıların sünnetin teşri değerini kesinlikler inkâr etmedikleri ve Hz.

lerin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Ali Osman Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara: DİB Yayınları, 1988, 109–23; Hamdi Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2017, 56–79.

⁶ Cemalettin Erdemci, "Âmidî'de Haberinin Epistemolojik Değeri", içinde *Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, ve İbrahim Bor İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, 194.

⁷ Ertürk, "Haber-i Vâhid", 351; Muhammed Nâsırü'ddin el-Bânî, *Hadisin İtikatta Delil Oluşu*, çev. Mehmet Kubat İstanbul: İşrak Yayınları, 2008, 70–73.

⁸ Hansu, *Mütevâtir Haber*, 65, 181–83.

⁹ Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 77-8, 104–5, 110; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 183. Nazarî bilginin, "kendisine şüphenin ilişmesi mümkün olan bilgi" şeklinde kabul edilmesi ve Gazzâlî'nin buna dair değerlendirmesi için bkz. Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, ed. Hamza b. Zühayr Hâfız Medine, y.y., c. II, 133-34.

¹⁰ Hansu, *Mütevâtir Haber*, 186–88.

¹¹ Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 12, 97.

¹² Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 32–33.

Peygamber'den geldiği kesinlik kazanan rivâyetlerin kabulünde hiçbir tereddüt göstermedikleri kelâmî literatür incelendiğinde görülmektedir.

Teftâzânî, kelâmî yaklaşıma uygun olarak haber-i vâhidin ameli gerekli kıldığını ancak bilgi sağlamadığını düşünmektedir. Ona göre, haber-i vâhidin bilgi ve ameli gerekli kıldığı veya ikisini de gerektirmediği şeklindeki iki görüş te zayıftır. Haber-i vâhid, peygamberin haberi olduğu hususunda şüphe taşıdığı için bilgi değil, ancak zan ifade eder.¹³

Bilgi- Zan İlişkisi

Genelde kelâmcıların özelde ise Teftâzânî'nin haber-i vâhidle ilgili yaklaşımları aslında bilgi anlayışlarının bir uzantısı ve gereğidir. Küllî bir ilim olan kelâm ilmi diğer dinî ilimlerin dayanağı olduğundan o ilimlerde ispat edilmeden kabul edilmiş birçok esasın temellendirmesi vazifesini yüklenmiştir. Allah'ın varlığı, Hz. Peygamber'in risâleti ve ahiretin isbâtı gibi. Bu hususlar temellendirilmeden İslâm'ın evrenselliğini ve gayr-i Müslimlere tebliğ mümkün olamaz. Bu durum, kelâmcıları, diğer dinî ilimlerin temelini oluşturan itikâdî esasları, yakînî delillerden hareketle isbât etmeye ve herkes için geçerli bir bilgi teorisi ortaya koymaya sevk etmiştir.¹⁴

Bilgi kavramı, müşterek bir lafız olup literatürde farklı anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak Teftâzânî'ye göre, kelâmcılar, bilgiyi mutlak olarak kullandıklarında tasdikî bir türü olan yakînî kastederler.¹⁵ Yani tasdik, bilginin cinsi olmaktadır. Buna göre bilgi, “kesin, gerçeğe uygun, yerleşmiş bir tasdik”tir. Bilgi veya yakînînin karşıtı ise genel anlamdaki zandır. Bu itibarla genel anlamdaki zan; cehl-i mürekkeb, mukallidin inancı ve salt zannı kapsamaktadır. Dolayısıyla tanımda zikredilen “kesin” kaydıyla salt zan, “gerçeğe uygun” kaydıyla cehl-i mürekkeb ve “yerleşmiş” kaydıyla mukallidin inancı dışarda kalmaktadır.¹⁶ Teftâzânî, her ne kadar bu tarifi tasavvurî bilgileri dışarıda bıraktığını düşünse de tasdikî yani hüküm ifade eden bilgilerde bunu yeterli bulmaktadır.¹⁷

¹³ Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh el-Herevî Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Neseftiyye*, ed. Ahmet Hicâzi es-Sekâ Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1988, 19.

¹⁴ Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh el-Herevî Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, İstanbul: Matbaa-i Muharrem Efendi, 1305, I, 6-7, 11. Hatta kelâmcılar, “Yaratılmışlar için bilgi vasıtaları üçtür.” cümlesindeki “yaratılmışlar için” kaydıyla cümlesindeki üç bilgi vasıtasının sadece insanlar için değil cinler ve melekler için de geçerli olduğunu ifade etmek istemişlerdir. Bkz. Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 15.

¹⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 34, 230.

¹⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 230.

¹⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 18; Süleyman Akkuş ve Ziya Erdiç, “Sa'düddin Teftâzânî'de Bilgi Teorisi”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, cilt: XXI, sayı: 21, 2016.

Tasavvur edilen iki şey arasındaki nisbetin olumlanması veya olumsuzlanması taraflarından birinin tercih edilmesi anlamında hükmün en düşük mertebesi salt zandır. Daha önce zikredilen üç niteliğin kendisine eklenmesiyle bu zan, tasdiki bilgi mertebesine çıkar. Salt zan, cehl-i mürekkebe ve mukallidin inancında iki taraftan birinin tercih edilmesi söz konusu olduğundan bunlar birer tasdiktirler. Ancak şek ve vehimde herhangi bir tercih veya hüküm söz konusu olmadığından sadece birer tasavvur olabilirler.¹⁸

Bilgi, zan ve vehim kavramları kelâmî epistomojide zikredilen anlamlarıyla kullanılmakta birlikte naslarda ve başka disiplinlerde farklı anlamlarda kullanıldıkları görülmektedir. Bu bağlamda Teftâzânî, "Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme."¹⁹ mealindeki ayette geçen bilgi kelimesinin kesin olsun veya olmasın idrak için kullanıldığını söyler. Dolayısıyla ayette geçen bilgi kelimesi, kelâmcıların tarif ettiği anlamdaki zannı da içermektedir. Diğer taraftan "Onlar (putperestler) yalnız zanna tâbi oluyorlar."²⁰ mealindeki ayette geçen zan kelimesi de yine kelâmcıların tarifindeki vehim anlamında kullanılmıştır.²¹

Yukarıdaki ayette bilginin zannı da içine alacak şekilde kullanılmamasından hareketle hadisçilerin bu kullanımı tercih ettiklerini ve bilgi anlayışları açısından kelâmcılardan farklılaştıkları söylenebilir. Nitekim Gazzâlî'ye göre, hadisçiler, "Haber-i vâhid bilgiyi gerekli kılar." sözleriyle ya "Haber-i vâhid, amelin gerekliliğine dair bilgi sağlar." manasını kastediyorlar ya da zannı bilgi olarak isimlendiriyorlar.²² Yoksa onlar, haber-i vâhidin, kelâmcıların "kesin, gerçeğe uygun ve yerleşmiş tasdik" şeklinde tarif ettikleri bilgiyi gerekli kıldığını söylemiyorlar. Dolayısıyla haber-i vâhidin bilgi ifade ettiğini iddia eden hadisçilerin bilgi kavramı, kelâmî epistomolojideki hem yakîn anlamındaki bilgiye hem de hüküm ihtiva eden zanna şâmil olmaktadır.

İtikâdî Konularda Haber-i Vâhid

Bilgi anlayışlarıyla bağlantılı olarak haber-i vâhidin zan ifade ettiğini savunan kelâmcılar, genel olarak haber-i vâhidin veya zannın itikadî konular-

¹⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 230.

¹⁹ el-İsrâ, 17/86

²⁰ en-Necm, 53/23.

²¹ Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh el-Herevî Teftâzânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzihi*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1957, c. II, 3-4.

²² Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, II, 179.

da delil olamayacağını söylerler.²³ Bununla birlikte kelâm âlimlerinin Kur'ân'da yer almayan bazı itikâdî meselelerde haber-i vâhidlere başvurdukları bilinmektedir.²⁴ Öyle ki haber-i vâhid konusunda en sert tutumu takınan Mu'tezile bilginlerinin²⁵ ve haber-i vâhidin delil teşkil edemeyeceği üzerinde en fazla duran kelâmcı olarak karşımıza çıkan Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) bile itikâdî konulardaki görüşlerini temellendirmek için bunlardan istifade ettiği görülmektedir.²⁶

Teftâzânî de haber-i vâhidin zân ifade ettiğini ve itikâdî konularda delil olamayacağını belirtmesine rağmen birçok yerde haber-i vâhidlerden istifade eder.²⁷ Bu durumda haber-i vâhidin zan ifade etmesi ve akâid konularında delil olmaması ile ne kastedildiğinin incelenmesi gerekmektedir.

Teftâzânî'ye göre dinî konularda deliller, aklî ve naklî olmak üzere iki kısma ayrılır, bu ikisinin de zannî ve kat'î olanları vardır. Yakın öncüllerinden en az biri naklî olan delil naklî, ikisi de aklî olan delil aklîdir. Bu delillerin kat'î olması veya bilgi ifade etmesi için, öncüllerinin ikisinin de kat'î olması gerekir. Öncüllerinden en az biri zannî olduğunda ulaşılan şey, bilgi değil zandır. Zanna ulaştırılan bu tür kıyaslar, emâre olarak isimlendirilir.²⁸

Haber-i vâhidin naklî bir delil olarak kullanılması için öncelikle haberin bilgi ifade etmesi ve doğru olması gerekir. Haberinin doğruluğu ise zihinde kurulan gizli bir kıyasın neticesinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre meselâ

²³ Haber-i vâhidi itikâdî konularda delil kabul edenlerin ve kabul etmeyenlerin delillerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 139-52; Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 79-89.

²⁴ Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 114.

²⁵ Adil Bebek, "İmâm Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar'a Göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *Kelamda Bilgi Problemi: Bildiriler* içinde, Bursa: Arasta Yayınları, 2003, 51; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. İbrahim Medkûr Kâhire, t.y., IV, 224, 227, 230-1; XV, 255, 269-70.

²⁶ Yavuz, "Haber-i Vâhid", 352; Yavuz, "Fahreddin er-Râzî'ye Göre Epistemolojik ve İtikâdî Açından Ahad Haber ve Kitiği", 151; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *el-Mesâilü'l-hamsun*, ed. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ Kâhire: Mektebî's-Sekâfî, 1990, 69. Meseleyi ayrıntılı bir şekilde tartıştığı eserleri *Esâsu't-takdîs* ve *el-Metâlibü'l-Âliye*'dir. Bkz. Yavuz, "Fahreddin er-Râzî'ye Göre Epistemolojik ve İtikâdî Açından Ahad Haber ve Kitiği", 151, 161; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *Esâsu't-takdîs*, ed. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1986, 189-93; (Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin) Razi, *el-Metâlibü'l-âliyye mine'l-ilmi'l-ilahi*, Ahmed Hicâzî es-Sekkâ Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 1987, IX, 204-240.

²⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 198; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 89.

²⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 52-53.

"Delil, iddia sahibine gerekir."²⁹ hadisi şöyle bir kıyas sonucunda bilgi ifade etmekte ve dinî konularda delilin öncülü olmaya uygun hale gelmektedir:

Peygamberin her söylediği doğrudur.

"Delil, iddia sahibine gerekir." sözü peygambere aittir.

O halde "Delil, iddia sahibine gerekir." sözü de doğrudur.³⁰

Kıyasın doğru olması ve dolayısıyla bilgi ifade etmesi için öncüllerinin (madde) ve şeklinin (form) doğru olması gerekir.³¹ Bu örnek, şekil yönünden en üstün olan birinci şekil kıyas³² olduğundan şekil açısından herhangi bir sorun görünmemektedir. Şu hâlde öncüllerinin doğru olup olmadığına ve bilgi değerlerine bakılması gerekmektedir. Birinci öncül, istidlâlde elde edilen bilgi olup kesinlik ifade eder. İkinci öncülün kaynağı haber-i vâhid olduğundan, haber-i vâhid de hükmün çelişğine (" Bu söz, peygambere ait değildir.") olan ihtimali ortadan kaldırmadığından bilgi değil zan oluşturmaktadır. Ancak bu durum hükmün çelişğinin de kabul edilmesini gerekli kılmaz. Çünkü zanda en azından hükmün nisbetinin gerçekleştiğini kabul etme söz konusudur. Dolayısıyla haber-i vâhidin zan ifade ettiğini söyleyen kelâmcılar bununla, onun reddedilmesi gerektiğini ifade etmemektedirler. Bu durumda ikinci öncül zannî olduğundan kıyasın sonucu olan önerme de zannî olacaktır. Sonuç olarak bu hadisin delâlet ettiği mananın, herhangi bir delilde öncül olarak kullanılması halinde diğer öncül kat'î olsun veya zannî olsun sonuç zannî olacaktır. Haber-i vâhidin delâlet ettiği mana, zannî bir sonuca ulaştırdığı için delil değil, emâre olarak kabul edilebilir. Teftâzânî'nin, her ne kadar asıllarda (usûl) delil olmasa da naslarla birbirlerini desteklemesiyle haber-i vâhidin te'kid ve teyit ifade ettiğini belirtmesi de bu hususa işarettir.³³ Bu durumda haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmemesi ve tek başına delil olmaması sebebiyle itikâdî konularda bile olsa reddedilmelerini gerektirmez; kitap ve icmâ ile belirlenen inançları te'yit ve te'kid edici olarak kullanılmamalarına engel teşkil etmez. Teftâzânî'ye göre, "itikâdî konularda zanna itibar edilmez" (لا عبرة بالظنيات في باب الاعتقادات) sözüyle, eğer, kesin bir inancın (itikâd-ı câzim) ve kesin hükmün oluşmadığı kastediliyorsa zaten bunda tartışma yoktur. Şayet zannî bir hükmün meydana gelmeyeceği kastediliyorsa bunun yanlış olduğu açıktır.³⁴

²⁹ Tirmîzî, "Ahkâm", 13.

³⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 27.

³¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 33.

³² Ebû Alî Hüseyin b. Abdillâh b. Alî İbn Sina, *Kitâbu's-Şifa: II. Analitikler*, çev. Ömer Türker İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006, 156.

³³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 229.

³⁴ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 199.

Teftâzânî'ye göre, ahiret konusundaki fûru' ve tafsilata dair bazı meselelerde haber-i vâhid zan ifade etmekle birlikte itikâd da oluşturur. Çünkü itikâd, kalbin bir fiili olup bunun için zan yeterlidir. Ancak itikâd, bilgiden farklıdır ve ancak yakîn manasını içerdiğinde bilgi derecesine çıkabilir. Zaten kesin bir delil bulunmadığı için bu meseleler, tafsilat ve fûru' olmaktadır. Yoksa Kur'ân ve mütevâtir haber gibi kesin delille sâbit olan ahiret meseleleri usuldendir.³⁵ Burada Teftâzânî'nin ahirete dâir meseleleri asıl ve fer'î olanlar şeklinde ayırması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Ferhârî (ö. 1239/1824), "itikâdî konularda zannın yeterli olmadığına dair hükmün mutlak olmadığını belirtir. Ona göre, akâid kitaplarında meleklerle peygamberler arasında tafdîl, Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere tafdîli ve aşere-i mübeşşerenin sahâbenin en faziletlisi olduğu gibi zannî meseleler yer almıştır. Bu durumda zannın câiz olmaması, tevhid ve risâlet gibi kesinlik istenilen esaslarla ilgilidir.³⁶

Haber-i vâhidin, Kur'ân ve icmâya aykırı olmadığı takdirde te'yit ve te'kid edici olarak kabul edilmesi, kesin naslarla sabit olmayan bir meselede tek başına bir itikâd oluşturmakla birlikte Kur'ân'a aykırı olduğunda³⁷ ise medlûlünün reddedilmesi gerekir. Çünkü şubutu ve delâleti kat'î olana muhaliftir. Bu bağlamda Teftâzânî, Ebû Zer'den gelen ve peygamberlerin sayısını ifade eden rivâyetin³⁸, "Peygamberlerden sana anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da var."³⁹ mealindeki ayetin zahirine aykırı olmasının söz konusu olduğunu belirtir. Bu durumda Ebû Zer'den rivâyet edilen hadis haber-i vâhid olup gerekli tüm şartları sağlaması halinde bile ancak zan ifade edebilir. Zan ise itikâdî konularda değil ancak ameli hususlarda itibara alınır.⁴⁰

³⁵ Teftâzânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzihi*, II, 4; İtikâdın kalbin bir fiili olması ve bunun için zannın yeterli olduğu şeklindeki yaklaşımın Kevserî'deki yansımaları için bkz. Mehmet Özşenel, "İtikâdî Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt: XIX, sayı: (2) 37, 2014.

³⁶ Ebû Abdurrahman Abdulaziz b. Ahmed el-Ferhârî, *en-Nibrâs (Şerhu Şerhi'l-Akâidi'n-Neseftiyye)*, ed. Abdulkadir Yılmaz İstanbul: Mektebetü Yâsin, 2012, 645.

³⁷ Fıkîhî konularda delillerin te'âruzu durumunda tercihin nasıl olacağı hususu fıkîh usulü eserlerinde ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Bkz. Teftâzânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzihi*, II, 102-112.

³⁸ Muhammed b. Hibbân Ebû Hâtim et-Temîmî, *Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayib Arnavut, Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1993, 76.

³⁹ Mü'min, 40/78.

⁴⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 198; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 89.

Haber-i Vâhidin Bilgi Değerini Kuvvetlendiren Unsurlar

Nazzâm (ö. 231/ 845), Seyfüddin Âmidî (ö. 631/ 1233) ve Zâhid Kevserî (ö. 1371/ 1952) gibi âlimler normalde zân ifade eden hâber-i vâhidin bazı karinelerle birlikte bilgi ifade edebileceğini iddia etmişlerdir.⁴¹

Teftâzânî'ye göre, bir durumun ilâve olunması halinde yine de haber-i vâhid bilgi ifade etmez, ancak zan pekişir, kuvvetlenir.⁴² Teftâzânî'nin haber teorisinde, habere ilâve olunup da onu kuvvetlendiren durumları iki kısımda ele almak mümkündür. Birincisi, haberi nakleden kişinin sıfatlarıyla ilgili durumdur. Meselâ, haber-i resul, aslında bir kişinin haberi olmakla birlikte bu habere muhbirin sâdık olduğunun istidlâlle yani kesin bir bilgiyle bilinmesi şeklinde ilâve bir durumun dahil olmasıyla meydana gelip kesin bilgi ifade eder.⁴³ İkincisi ise râvî dışında olup habere eklenen durumlardır. Mesela, çok sayıda haberin birleşmesiyle meydana gelen mütevâtir haber, her bir haberin ayrı ayrı sağlamadıkları kesin bilgiyi meydana getirirler. Tıpkı her bir ipin ayrı ayrı sağlamadığı kuvveti bir araya gelmek suretiyle oluşan halatın sağlaması gibi.⁴⁴ Teftâzânî'ye göre, mütevâtir, "râvîlerinin yalan üzere birleşmeleri imkânsız olacak bir sayıya ulaşması" karinesinin kendisine ilâve olunmasıyla kesinlik ifade eder. Bu durumda sayının ulaştığı çoğunluk, bir bütün olarak haberin doğru olduğuna aklî bir delildir.⁴⁵ Dolayısıyla mütevâtir haberde her bir haber vericinin adalet sıfatına sahip olması tevâtürü kuvvetlendirse de bu bir şart olarak görülemez.⁴⁶

İki kısımda incelenen durumlar, haber-i vâhidlere eklendiğinde bunların sağladıkları zannın kuvvetlenmesine, pekişmesine ve hatta bazen de bilgi-

⁴¹ Yavuz, "Haber-i Vâhid", 353; Ebü'l-Hasan Seyfüddin Ali b. Muhammed Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fi usûli'd-dîn*, Kâhire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesaiki'l-Kavmiyye, 2004, c. IV, 324; Erdemci, "Âmidî'de Haberin Epistemolojik Değeri", 193-209; Özşenel, "İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı", 169-87; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 182.

⁴² Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdullah el-Herevî Teftâzânî, *Hâşiye ala Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004, II, 428.

⁴³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 19.

⁴⁴ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 18-19; Mütevâtir haberin kesinlik ifade ettiği hususunda tartışma yoktur. Burada asıl vurgulanmak istenilen şey, mütevâtir haberin de esas itibarıyla çok sayıda haber-i vâhidin bir araya gelmesiyle aklî bir zorunluluğun oluşması ve böylece suretiyle kesinlik ifade etmesidir. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin âhâd haberlerin birleşip mütevâtir veya mütevâtir hükmünde olmaları ilgili yaklaşımı için bkz. Abdullah Kahraman, "Mu'tezilî Usulcü Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haber", *Marife: Bilimsel Birikim*, sayı: 3, 2003, 176, 183.

⁴⁵ Teftâzânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzihi*, I, 126.

⁴⁶ Teftâzânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzihi*, II, 2-3.

ye yakın bir zann-ı galibe ulaşmasını sağlayabilir. Mesela, haber-i vâhidlerle nakledilen bir rivâyetin manasını destekleyen çok sayıda başka rivâyetlerin bulunması ve eklenmesi durumunda bu haber manevî mütevâtir olmaktadır. Bu ilave durumla manevî mütevâtir derecesine çıkan haberler de bir tür kesinlik sağlamaktadır. Bu haberler her ne kadar “mütevâtir” kavramını da içeren bir isimle isimlendirilseler de bunların bilgi değerleri açısından mütevâtir değil âhâd haber kategorisinde ele alındığı görülmektedir. Teftâzânî, kaza ve kaderin varlığını, meydana gelen her şeyin Allah'ın kudret ve dilemesiyle olduğunu, kabir azabının gerçekleşeceğini ve deccâlin çıkacağını bildiren hadisler ile sahâbe, tâbiîn ve sâlih kişilerle ilgili kerametleri anlatan rivâyetlerin her ne kadar âhâd olsalar da mânen mütevâtir olduğunu belirtir.⁴⁷ Yine manevî mütevâtire benzer şekilde emârelerin⁴⁸ bir araya gelmek suretiyle bazen kesinlik ifade ettiğini söyler. Bu çerçevede o, halifelik tartışmaları ile ilgili bazı haberleri zikrederek bunların imâmetle ilgili olarak bir nassın bulunmadığı hususunda kesinlik ifade ettiğini iddia eder.⁴⁹

Teftâzânî'nin manevî mütevâtir ve aynı konuda birleşmiş emârelerin ifade ettikleri kesinlik ile hakikî mütevâtir ve delilin ifade ettikleri kesinliği aynı gördüğünü söylemek mümkün değildir. Zira manevî mütevâtirle sâbit olduğunu zikrettiği itikâdî hükümleri inkâr eden Mu'tezile'yi ve zikrettiği emârelerin delâlet ettiği hükmün aksine Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili nas bulunduğunu iddia eden Şîa'yı ehl-i kable ve mü'min kabul etmektedir.⁵⁰ Halbuki imamı “Hz. Peygamber'in getirdiği bilinen hükümlerin tasdiki”⁵¹ olarak tanımlayıp bu hükümlerden bazısını tasdik etmemenin küfrü gerektirdiğini düşünen Teftâzânî'nin,⁵² kesin olarak bilinen mezkûr hususları inkâr eden Mu'tezile ve Şîa'yı tekfir etmesi gerekirdi. Dolayısıyla Teftâzânî'nin manevî mütevâtir ve emâreler için ileri sürdüğü kesinlik bilgi değil zann-ı gâlib olarak görülebilir. Çünkü ona göre, “kendisiyle beraber çeliştiği zihne gelmeyen zann-ı gâlib” de yakîn hükmünde kabul edilmektedir. Hatta o, yakîn yani bil-

⁴⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 135, 203-204, 220, 307.

⁴⁸ Emârenin delilin karşıtı olarak kullanıldığını ve zanna ulaşturan şeyleri ifade etmek için kullanıldığı zikredilmişti. Bkz. Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, I, 52.

⁴⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 283-284.

⁵⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 269-270; Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh el-Herevî Teftâzânî, *Tehzîbu'l-mantık ve'l-keîâm*, ed. ta'lik Abdülkadir Kürdi Kahire: Matbaatü's-Saade, 1912, 120.

⁵¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 247, 262; Teftâzânî, *Tehzîbu'l-mantık ve'l-keîâm*, 113.

⁵² Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 267.

gi sahibi olmamasına rağmen mukallidin imanının sahih olarak kabul edilmesini de buradan hareketle temellendirmeye çalışmaktadır.⁵³

Râvînin sıfatlarıyla ilgili olup haber-i vâhidi kuvvetlendiren ilave durumların başında haberin adalet sıfatına sahip bir râvîden geldiğinin kesin olarak bilinmesidir. Sahâbe neslinde tevâtür sayısına ulaşmamasına rağmen tâbiîn neslinden itibaren bu sayıya ulaşan meşhur haberler bu grupta değerlendirilebilir. Zira tâbiînden itibaren tevâtür bulunduğu rivâyetin sahâbeden geldiği kesin olarak bilinmektedir. Hz. Peygamber'in ashâbı ise yalancılık ithamından beri olup kendilerinde üstün ve galip olan hal doğrudur.⁵⁴ Bu çerçevede Teftâzânî'ye göre, meşhur haber sayesinde kalpte idrak edilen şeyle ilgili olarak bir itmi'nân hali meydana gelir. Eğer idrak edilen şey başka bir yolla yakînî olarak biliniyorsa bu durumda itmi'nân, yakinin artması ve kemale ermesi anlamındadır. Eğer idrak edilen şey zannî ise bu durumda itmi'nân, zan tarafının neredeyse yakîn tanımına girecek şekilde üstün gelmesidir. Meşhur haberin ittisalinde suret açısından şüphe vardır ama mana yönünden şüphe yoktur. Suret yönünden şüphenin bulunması, rivâyetin ilk râvîsi itibariyle âhâd olmasından; mana yönünden şüphe bulunmaması ise ümmetin onu kabul etmesinden dolayıdır.⁵⁵ Dolayısıyla zannın aslına uygun olarak yakîn olmayan bir hüküm ifade eder.⁵⁶ Aslında meşhur habere, haberin adalet sıfatına sahip olduğu bilinen bir râvîden gelmesi ve tâbiînden itibaren ümmetin kabulüne mazhariyeti olmak üzere iki farklı te'kid edici unsur eklenip ifade ettiği bilgi değerini kuvvetlendirmiştir.

Ümmet tarafından genel kabul görmüş veya bir karine ile desteklenmiş olan haber-i vâhidin daha güçlü hale geldiği bilinmektedir.⁵⁷ Haber-i vâhidi kuvvetlendiren karineler arasında fer'î meselelerde râvînin fakih olması⁵⁸, haberin sahihaynde yer alması ve haberi teyit eden başka rivâyetlerin bulunması gibi durumlar da zikredilmiştir.⁵⁹

Sonuç olarak Teftâzânî'ye göre, haber-i vâhid, râvînin sâdık veya âdil olduğunun kesin olarak bilinmesi gibi haberi verenle ilgili olan veyahut râvî

⁵³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 264.

⁵⁴ Teftâzânî, *Şerhü't-Telviḥ ale't-Tavziḥ*, II, 3.

⁵⁵ Ümmet tarafından kabul görmenin bir karine olarak haberin bilgi değerini kuvvetlendirdiğine dair yaklaşımların ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Hansu, *Mütevâtir Haber*, 184–89.

⁵⁶ Teftâzânî, *Şerhü't-Telviḥ ale't-Tavziḥ*, II, 3.

⁵⁷ Hansu, *Mütevâtir Haber*, 191.

⁵⁸ Teftâzânî, *Şerhü't-Telviḥ ale't-Tavziḥ*, II, 4.

⁵⁹ Karineli haberlerin bilgi değeri ve karinelerle ilgili olarak bkz. Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 122–24.

dışındaki durumlardan dolayı ifade ettiği zan kuvvetlenmekte hatta bazen bilgiye yakın bir zann-ı galibe ulaşmaktadır. Bu durumda acaba adil ve fakih olmak gibi haberin ilk râvîsinin, haber-i vâhidin bilgi değerini kuvvetlendiren sıfatlara bunların dışında hangisi eklenebilir? Eserleri incelendiğinde Teftâzânî'nin kelâmî tartışmalarda ve görüşlerinin temellendirilmesinde “büyük sahâbe” olarak isimlendirdiği sahâbenin haberine ve fiillerine ayrı bir önem atfettiği ve onu öncelediği görülür. Dolayısıyla onun, sahâbî râvînin büyük sahâbeden olmasını, haberin ifade ettiği zannı kuvvetlendiren bir husus olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Teftâzânî şârihlerinden Ferhârî, hulefâ-i râşidînin haber-i vâhidlerinin zan değil yakın ifade ettiği şeklindeki bir görüşü eleştirir ve onlardan gelse bile haber-i vâhidin ancak zan ifade ettiğini bazı örnekler vererek açıklamaya çalışır. Ancak ona göre, her ne kadar büyük sahâbenin haberleri yakın ifade etmese de kuvvetli bir zan ifade ettiği hususunda şüphe yoktur.⁶⁰ Dolayısıyla Ferhârî de sahâbenin büyüklüğünün haberin bilgi değerini kuvvetlendirdiğini düşünmektedir.

2. Sahâbe Algısı

Sahâbînin kim olduğu tartışmalı bir husus olmakla birlikte hadisçilerin genel olarak “Hz. Peygamber’le sohbet eden veya bir saat bile olsa onu gören kişi”yi sahâbî olarak kabul ettikleri bilinmektedir.⁶¹ Usûlcüler ise tarifi yeterli görmeyip buna, “Hz. Peygamber’le uzun müddet sohbet etme” kaydını eklerler.⁶²

Sahâbenin tamamının âdil olmasının, onların faziletleriyle ilgili olan ayet ve hâdislerle sâbit olduğunu düşünen Teftâzânî, “Kendisini takip etme ve ondan ders alma yoluyla uzun süre Hz. Peygamber’in sohbetinde bulunmakla meşhur olan kişi” ve “Kendisiyle sohbeti uzun bir müddet olsun veya olmasın Hz. Peygamber’i gören kişi” olmak üzere iki farklı sahâbî tanımı zikreder. Her ne kadar hangi tanımı tercih ettiğini açık bir şekilde belirtmese de açıklamalarının siyak ve sibakından birinci tanımı tercih ettiğini söylemek

⁶⁰ el-Ferhârî, *Nibrâs*, 106.

⁶¹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdadi, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, Haydarabad: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1938, 51; Harun Reşid Demirel, “Ehl-i Hadis ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması”, içinde *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe : Sahâbe Kimliği ve Algısı, Tebliğ ve Müzâkereler*, ed. Ömer Faruk Akpınar, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, 455; Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 1997.

⁶² Demirel, “Ehl-i Hadis ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması”, 460.

mümkün görünmektedir. Çünkü o, açıklamalarının devamında adaletle ilgili kesinliğin ilk tanım kapsamındakilere özgü olduğunu ve bunun dışında kalanlarda, diğer insanlardaki gibi, âdil olanın da olmayanın da bulunduğunu belirtir.⁶³ "Uzun süre sohbetle bulunma" ile "kendisini takip etme ve ondan ilim alma" şeklindeki iki şartı⁶⁴ taşımayanların içinde adil olmayanların da bulunduğunu savunduğuna göre daha geniş olan ikinci tanımı kabul etmesi halinde bazı sahâbîlerin adil olmadığını da iddia etmiş olacaktır. Halbuki o, sahâbenin tamamının âdil olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede meçhul râvîyi, Sadrüşşerîa'da olduğu gibi "sadece bir veya iki hadis rivâyetinde bulunan" olarak değil "adalet ve zabt yönünden meçhul olan" şeklinde yorumlamaktadır. Zira râvînin adalet ve zabtı bilindikten sonra sadece bir hadis rivâyet etmesinin bir zararı yoktur.⁶⁵

Teftâzânî'ye göre, sahâbe, yalancılıkla itham edilmekten uzaktırlar. Ancak sahâbenin yalan söyleme ithamından uzak olmasıyla kastedilen, onların nakillerinin yalâna ihtimali olmayacak şekilde kesin olarak doğru olmaları değildir. Böyle olsaydı meşhur haber de kesin bilgi ifade ederdi. Çünkü meşhur haberde ikinci ve üçüncü nesildeki râvîler yalan söyleme ithamından uzak olmasalar da tevatür derecesine ulaştıklarından haberin sahâbîden geldiği kesin olarak bilinir. Zaten tebe-i tâbiünden sonraki nesillerde âhâd haberlerin çoğu tevâtür yoluyla nakledilmiştir. Bu durumda meşhur haberin ilk râvîsi yalandan uzak olmayan yani sahâbe dışındaki biri olsa sonraki nesillerde tevatür derecesine ulaşsa bile itmi'nânî bilgi oluşmaz.⁶⁶ Burada itmi'nânî bilgi ile kastedilen şey tam olarak bilgi değil, bir tür zann-ı gâlibtir.

"Ekâbiru's-sahâbe", "kibâru's-sahâbe" ve "uzamâu's-sahâbe" gibi kavramlarla büyük sahâbenin rivâyet ettiği hadisler ile fiil ve terklerine ayrı bir önem atfeden Teftâzânî, bu kavramlarla hangi sahâbîleri kastettiğini açık bir şekilde ifade etmez. Ancak konuyla ilgili açıklamalarından kimleri kastettiğine dair bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda onun, mutlak olarak sahâbenin faziletine dair hadisler bulunmasının yanı sıra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların dışındaki büyük sahâbîlerin hepsinin faziletleriyle ilgili de sahih hadislerin bulun-

⁶³ Teftâzânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzihi*, II, 6.

⁶⁴ Sahâbî olmak için bu iki şartı gerekli gören en erken bilginlerden birinin, Mu'tezilî usûlcü Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/ 1044) olduğu görülmektedir. Krş. Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, ed. Muhammed Hamidullah Damas (Dımaşk): Institut Français de Damas, 1964, ks. II, 666.

⁶⁵ Teftâzânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzihi*, II, 6.

⁶⁶ Teftâzânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzihi*, II, 3.

duğunu belirtmesi önemlidir.⁶⁷ Öyle görünüyor ki Teftâzânî, büyük sahâbenin tamamının faziletine dair hususî olarak sahih hadis bulunduğuna inanmaktadır. Ancak bu ifadelerden faziletine dair sahih hadis bulunan her kişiyi büyük sahâbî olarak gördüğü sonucunu çıkarmak da mümkün görünmemektedir. Hangi sahâbîlerin faziletiyle ilgili sahih hadislerin bulunduğuna yönelik olarak Teftâzânî bazı bilgilere yer vermektedir. Meselâ ona göre, aşere-i mübeşşere, özellikle de hulefâ-i râşidin, Fâtıma, Hasan, Hüseyin ve bî'atu'r-rıdvân ehli ile Bedir, Uhud ve Hudeybiye şehitlerinin cennetlik olduğuna dair nas bulunmaktadır. Özellikle aşere-i mübeşşere ile ilgili hadisler neredeyse tevâtür derecesine ulaşmıştır.⁶⁸

Diğer taraftan “sahâbenin büyükleri, özellikle de onlardan muhâcir, ensâr ve cennette mükâfatla müjdelenenler hakkında”⁶⁹ ifadesi de Teftâzânî'nin büyük sahâbe ile kimleri kastettiği hakkında fikir vermektedir. Zira burada “büyük sahâbe”yi, ensâr ve muhacire de şâmil bir kavram olarak ele almaktadır. Aklî bir mesele olan bazı sahâbîlerin üstünlüğü, icmâ ile kat'î hale gelmiştir.⁷⁰

Teftâzânî'ye göre, tarih kitaplarında geçtiği ve güvenilir râvîler tarafından nakledildiği üzere sahâbe arasında meydana gelen savaşlar ve mücâdeleler zâhiri itibarıyla onlardan bazısının hak yoldan saptığına ve fiska sınırına vardıklarına delâlet etmektedir. Bu ise kin, inat, aşırı husumet, mülk ve başa geçme isteği, lezzet ve şehvete meyletme gibi nedenlerden kaynaklanmıştır. Çünkü her sahâbî, suçsuz değildir ve Hz. Peygamber'le görüşen herkes hayırla damgalanmamıştır. Ancak âlimler; büyük sahâbe özellikle de muhâcir, ensâr ve cennette mükâfatla müjdelenenler hakkında Müslümanların inançlarını yanlışla kaymaktan ve dalaletten korumak için onların saptırıcı ve fiska götürücü şeylerden mahfuz olduklarını söylediler.⁷¹

Sonuç olarak Teftâzânî'nin, bazıları ile ilgili icmâ ve tevâtür derecesinde nas bulunması, bazıları ile ilgili sahih hadislerin bulunması ve bazıları ile ilgili de mahfuz olduklarına âlimlerin hüsn-i zannı bulunan büyük sahâbe de adalet sıfatının daha güçlü bir şekilde bulunduğuna inandığını söylemek mümkündür. Çünkü büyük sahâbe ile ilgili zikredilen hususların hepsi adaleti pekiştiren unsurlardır.

⁶⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 102.

⁶⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 302; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 102-3.

⁶⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 307.

⁷⁰ Teftâzânî, *Şerhü't-Telviḥ ale't-Tavziḥ*, II, 41.

⁷¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 306-307.

3. Kelâmî Tartışmalarda Büyük Sahâbenin Haberi

Haber-i vâhid ve sahâbeyle ilgili yaklaşımları Teftâzânî'nin, sahâbenin büyüklüğü gibi medlûlü ihtilâflı olan bir hususu haber-i vâhidin ifade ettiği zannı kuvvetlendiren bir unsur olarak gördüğünü göstermektedir. Burada, önceki başlıklarda teorik olarak izah edilen bu yaklaşımın pratikte kelâmî meselelere nasıl yansıdığı bazı örneklerden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Mi'raç Meselesi

Mi'râcın farklı aşamaları bulunduğunu belirten Teftâzânî 'ye göre, mi'râcın meşhûr-i aksaya kadar olan aşaması kitap, sünnet ve ümmetin icmâsı ile; Hz. Peygamber'in bu yolculuğu yakaza halinde ve bedeniyle gerçekleştirdiği ise ikinci nesil yani tabiîn neslinin icmâsıyla sabittir. Öte yandan Hz. Peygamber'in semaya çıkması aşaması müstefiz yani meşhûr haberle; Cennet, arş ve alemin uç tarafına olan yolculuk aşaması ise haber-i vâhidle sabittir.⁷²

Ona göre, mi'râcın ruhen veya bedenlen; yakaza veya uyku halinde gerçekleştiği hususlarında tartışmalar bulunmakla birlikte gerçeğe uygun olan, bedenlen ve yakaza halinde gerçekleştiği görüşüdür. İkinci nesil yani tabiîn'in icmâsı bu yöndedir. Bu çerçevede o, konuyla ilgili olarak muhaliflerin dayandığı iki rivâyet zikreder: Bunlardan birincisi, Hz. Âişe'den nakdedilen "Hz. Peygamber'in cesedinden ayrı kalmadım" ve ikincisi Muaviye'den nakdedilen "O, salih bir rüyadır" şeklindeki rivâyettir.

Teftâzânî, erken dönem kelâm eserlerinden *Şerhu'l-Akâid*'te rivâyetlerin sıhhat derecesiyle ilgili herhangi bir şey zikretmeksizin her iki rivâyeti de kendi görüşüne uygun olarak yorumlamaya çalışır. Buna göre, "Hz. Peygamber'in cesedi ayrılmadı" rivâyetiyle, Hz. Peygamber'in bedeninin bulunduğu yerden ayrılmadığı değil; aksine ruhundan ayrı kalmadığı anlaşılmalıdır. Aynı şekilde Muaviye'ye nisbet edilen rivâyetteki "rüyâ" da "gözle görme" şeklinde anlaşılabilir.⁷³ Ömrünün sonlarında telif ettiği *Şerhu'l-Makâsid*'ta konuyla ilgili olarak yine her iki rivâyeti zikreden Teftâzânî, Muaviye'ye nispet edilen rivâyete atfen, "onun rivâyetinin sahih olduğu takdir edilmesi halinde büyük sahâbeden gelen hadis ve sözler ile sonraki nesillerin icmâsı karşısında delil kabul edilmesi uygun değildir." der.⁷⁴ Görüldüğü gibi o, öncelikle rivâyeti sahih kabul etmediğine dair imada bulunmaktadır. Ancak bu rivâyet

⁷² Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, II, 192; Teftâzânî, *Tehzîbu'l-mantık ve'l-kelem*, 100.

⁷³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 91.

⁷⁴ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, II, 193.

sahih kabul edilse bile aksi yöndeki hadisler, büyük sahâbeden gelmekte ve sonraki nesillerin icmâsıyla da teyit edilmektedir. Dolayısıyla aksi yöndeki rivâyetlerin buna öncelenmesi gerekir.

Rü'yetullah

Teftâzânî, rü'yetullahın aklen imkanını isbât ettikten sonra gerçekleşeceğine yönelik delilleri zikreder. Bu çerçevede ona göre, rü'yetullahın gerçekleşeceğinin isbâtı ancak kitap, sünnet ve icmâ gibi sem'î delillerden hareketle yapılabilir. Rü'yetullahı inkâr edenler ortaya çıkmadan önce onun gerçekleşeceğine ve konuyla ilgili gelen ayet ve hadisleri zahire hamletmek gerektiğine dair ümmetin ittifâkı/icmâsı söz konusudur. Teftâzânî'ye göre, rü'yetullah hadisinin⁷⁵ büyük sahâbeden yirmi bir kişi tarafından nakledilmesi, konuyla ilgili ayet ve hadislerin zahire hamledilmesi gerektiğinin delilidir.⁷⁶

Bununla birlikte Teftâzânî, Ehl-i sünnet'in dayandığı ayetlerin rü'yetullah konusunda kat'iyet ifade etmediğini ve diğer ihtimalleri nefyetmediğini belirtir.⁷⁷ Ayrıca o, rü'yetullahı isbât için delil getirilen ve yirmi bir büyük sahâbî tarafından nakledildiğini söylediği rüyet hadisi dahil üç hadis zikredip "her ne kadar sahih oldukları güvenilir hadis imamları tarafından kabul edilse bile bunlar âhâd haberdir" der.⁷⁸

Teftâzânî rü'yetullahın gerçekleşeceğini kabul etmesine ve ona inanasına rağmen sübutu kat'î olan ilgili ayetlerin delâletinin zannî, delâleti kat'î olup büyük sahâbîler tarafından nakledilen hadisin de sübutunun zannî olduğunu düşünmektedir. Rü'yetullah hadisi, her ne kadar sahâbenin büyüklerinden birçok çok kişi tarafından nakledildiğinden dolayı kuvvetli zan ifade etse de nihayetinde haber-i vâhid olduğundan kesin olarak bilinen bir dinî esas olarak görülemez. Dolayısıyla rü'yetullahı inkâr eden kişi veya gruplar tekfir edilemez.

⁷⁵ "Şüphesiz ki sizler, kalabalıktan dolayı sıkıntı çekmeksizin bu ayı gördüğünüz gibi Rabbini de göreceksiniz." Buhârî, *Mevâkîtu's-salât* 15, 25; *Tevhîd* 24; Müslim, *Mesâcid* 211.

⁷⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 116; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 53; Nureddin Sâbûnî, Hakîm et-Tirmîzî'den bu yirmi bir sahâbînin isimlerini nakleder. Bunlar: İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Suheyb, Enes b. Mâlik, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Ammâr b. Yâsir, Câbir b. Abdillâh, Muâz b. Cebel, Sevbân, Ammâre b. Ruveybe es-Sekâfî, Huzeyfe, Ebû Bekir Sıddîk, Zeyd b. Sâbit, Cerîr b. Abdillâh, Ebû Umâme el-Bâhilî, Büreyde el-Eslemî, Ebû Berze ve Abdullâh b. Hâris'tir. Bkz. Ebû Muhammed Nureddin Ahmed b. Mahmud Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 2014, 158-59.

⁷⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 117.

⁷⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 117.

İmâmet Tartışmaları

Burada, hadis olmamakla birlikte Teftâzânî'nin benimsediği itikâdî-fer'î meselelerde büyük sahâbenin tutumlarını anlatan haber-i vâhidlerden hareketle bazı temellendirmelerde bulunduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İmametle ilgili Ehl-i sünnet tarafından ileri sürülen delilleri zikreden Teftâzânî, bunların zanniyâtan olduğunu belirtir. Ancak ona göre, imâmet, amelî ve fer'î bir mesele olduğundan bunda zan yeterlidir. Diğer taraftan zikredilen delillerin tamamı birlikte değerlendirildiğinde insaflı olan kimseler için kesinlik de ifade edebilir.⁷⁹

Teftâzânî'nin imâmet tartışmaları bağlamında büyük sahâbeye atıfta bulunduğu konular, Hz. Osman'ın katli ve Hz. Ali'nin imametine dair nassın bulunup bulunmadığı meselelerindedir.

Hz. Osman'ın Katli

Teftâzânî, Hz. Osman'ın yanlış uygulamalarından dolayı azledilmesi gerektiğini ve öldürülmesinin doğru olduğunu iddia edenlere karşı büyük sahâbenin tutumlarına atıfta bulunarak karşı çıkar. Ona göre, kendisi de büyük sahâbeden olan Hz. Osman'a isyan edenler içinde büyük sahâbeden, ilim ehlinde ve orta sınıftan itimat edilen kimse yoktu. Eğer o, öldürülmeyi veya görevden alınmayı hak etseydi sahâbenin büyükleri, şûra ehlinde hayatta olanlar, aşere-i mübeşşere bunu yapmaktan geri durmazlardı. Hatta Hz. Osman'a isyan eden bu ayak takımından olan, İslâm'a sonradan giren ve dinî konularda bilgisiz olanlardan daha önce bu işi gerçekleştirelerdi.⁸⁰

Hz. Ali'nin İmâmeti

Teftâzânî, Şîa'nın Ali'nin imâmeti konusunda tevâtür olarak kabul ettiği rivâyetlerin, ensâr ve muhâcirin büyüklerinden gizli kalmasının söz konusu olamayacağını belirtir. Hilâfet tartışmaları esnasında onların, Şîa tarafından ileri sürülen rivâyetleri birbirlerine karşı delil olarak kullandıklarına dair bir şey nakledilmedi. Söz konusu rivâyetler, genel olarak imamlık ve risâlet döneminin sona ermesinden sonra taassub ve zulümlerin vuku bulduğu dönemlerde ortaya çıkmıştır⁸¹ Yani ona göre eğer gerçekten bu rivâyetler Hz. Peygamber'e aitse, böyle önemli bir meselenin bu büyük sahâbîlere gizli kalmaması gerekirdi.

⁷⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, II, 285, 287.

⁸⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, II, 297, 304.

⁸¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, II, 287.

Teftâzânî, Şîanın Ali'nin imâmetine dâir nas olduğunu öne sürdükleri yaklaşımlarını onların ön plana çıkardıkları Gadîr-i Hum hâdisesi ve rivâyeti üzerinden değerlendirir. Ona göre, Gadîr-i Hum rivâyetinin sıhhatî ve imâmete delâlet ettiği kabul edilse bile bu, bir haber-i vâhid olup haber-i vâhidin de icmâ karşısında bir önemi yoktur, dikkate alınmaz. Bu haber-i vâhid dikkate alınacak olsa bile rivâyetin delâletinin nihâî noktası, Hz. Ali'nin imâmeti hak ettiği ve gelecekte imam olacağıdır. Yoksa bu rivâyet, ondan önceki imamların imametlerinin nefyine delâlet etmez. Ayrıca iyice düşünüldüğünde onların bu haberin mütevatir olduğu yönündeki iddiaları kendi lehlerine değil aleyhlerinedir. Çünkü eğer mütevatir olduğu iddia edilen bu haber, imâmet bağlamında ve Hz. Ali'ye delâlet edecek şekilde söylenmiş olsaydı sahâbenin büyüklerine bu husus gizli kalmazdı. Dahası onlar, imamet konusunda bu haberle istidlalde bulunmaktan geri durmaz ve tevakkuf etmezlerdi. Bu sahâbe topluluğunun inatlarından dolayı tabi olmayı ve Ali'nin de takiyyeden dolayı bununla delil getirmeyi terk ettiğini söylemek, anlayışsızlığın delili ve edepsizliğin nihâî noktasıdır.⁸² Ayrıca Hz. Ali'nin hilafetiyle ilgili nas bulunduğunu söylemek sahâbenin büyüklerini cehalet, inat ve fesatla itham etmektir. Aynı zamanda Hz. Ali'yi ve Kur'ân-ı Kerim'i eleştirmektedir.⁸³

Yine Şîa tarafından açık bir şekilde Hz. Ali'nin hilafetini gösterdiği düşüncesiyle ileri sürülen bazı haberleri zikreden Teftâzânî, bunların tamamının icmânın karşısında bulunan âhâd haber olduğunu belirtir. Eğer bu rivâyetler sahih olsaydı sahâbe, tabiin, takva sahibi yetkin muhaddisler ve özellikle de Hz. Peygamber'in temiz neslinden gizli kalmazdı.⁸⁴

Sonuç

Kelâm âlimleri, zan ifade ettiğinden haber-i vâhidin itikatta delil olmayacağı hususunda ittifak etmelerine rağmen kelâm eserleri incelendiğinde özellikle sem'ıyyât bahislerinde haber-i vâhide çok fazla yer verildiği görülmektedir. Akılcılığıyla ön plana çıkan Mu'tezilî âlimler dahil kelâmcıların büyük çoğunluğu itikâdî konularda âhâd haberlerle istidlalde bulunmuşlardır.

Kelâmcıların haber-i vâhidle ilgili yaklaşımları esasında bilgi anlayışlarının bir neticesidir. Zira kelâm ilmi, diğer dinî ilimlerin temelini oluşturan inanç esaslarının bilinmesini ve farklı din müntesiplerine karşı bunların temellendirilmesini sağlayan bir disiplin olduğundan herkes için geçerli olabi-

⁸² Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 290.

⁸³ Teftâzânî, *Tehzîbu'l-mantık ve'l-keâm*, 123.

⁸⁴ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 291-292.

lecek bir bilgi teorisi ortaya koymaya çalışmışlardır. Teftâzânî'ye göre, kelâmcılar bilgiyi mutlak olarak kullandıklarında "kesin, yerleşmiş ve gerçeğe uygun olan tasdik/inanç" manasını kastederler. Bu tanım, aynı zamanda zannın karşıtı olan yakîni ifade etmektedir. Bilgideki gerçeğe uygunluk, zaruret ve burhanın gerekli kılmasıyla oluştuğundan devamlı iken, karşıtı olan zanda ise bazen bu uygunluk vardır bazen de yoktur. Yine zanda kesinlik ve yerleşmişlik manalarının da bulunmaması söz konusudur. Bu anlamda üç manayı içeren tasdikî bilgiye ulaşmak; ancak akıl, sağlam duyular, haber-i resul ve mütevâtir haber yoluyla olabilir.

Temel inanç esasları, herkes için bağlayıcı olduğundan ancak yakîni delillerden hareketle bilinebilir, zannîler ise tek başına bunların bilinmesi için yeterli değildir. Teftâzânî'ye göre, zan ifade eden haber-i vâhid her ne kadar tek başına inanç esaslarında bilgi sağlamazsa da bu konuda kesin bilgi veren yakîni delilleri destekleyici ve kuvvetlendirici olabilir. Diğer taraftan haber-i vâhid, inanç esaslarının tafsilat ve fûrûatına dair meselelerde bilgi sağlamasına rağmen itikâd oluşturabilir. Dolayısıyla haber-i vâhidin bilgi ve kesinlik ifade etmemesi, meselelerin izah ve isbâtında onunla istidlâlde bulunulmamasını gerektirmemektedir.

Teftâzânî'ye göre, haber-i vâhidin ifade ettiği zan, habere ilâve bazı durumlarla kuvvetlenebilir. Bu anlamda haberi destekleyen başka karinelerin bulunması ve râvînin bazı sıfatları zannı kuvvetlendiren hususlar arasında yer almaktadır. Sahâbenin adaletinin ayet ve hadislerin delâletiyle bilinmesinden dolayı, onlardan geldiği kesin olarak bilinen haber-i vâhidin epistemolojik değer bakımında bilgiye yaklaştığı gibi büyük sahâbeden gelen rivâyetlerin ifade ettiği zannın diğer sahâbenin rivâyetine nisbetle daha da kuvvetleneceğini söylemek Teftâzânî açısından mümkün görülmektedir. Bu husus, Teftâzânî'nin kelâmî tartışmalarda yaptığı istidlâllere yansımıştır. Bu çerçevede o, mi'racın ruh ve cesed ile berâber olduğu konusundaki görüşün savunusunda, muhaliflerin dayandığı rivâyetin sahih olması halinde bile büyük sahâbeden gelen hadisler ve ikinci neslin icmâsı karşısında delil olamayacağını ifade eder. Benzer şekilde ona göre, âhâd olsa bile yirmi bir büyük sahâbeden gelen rü'yet hadisi konuyla ilgili ayetlerin zâhire hamledilmesi gerektiği konusunda bir tür icmâdır. Bunların yanı sıra o, imâmet tartışmalarında büyük sahâbeye dayandırdığı bazı uygulamaları kendi görüşünün savunusunda delil olarak takdim eder.